

Cytowanie

CHICAGO: O. Veretilnyk, *Rola Loji Dżirgi w kształtowaniu systemu politycznego Afganistanu*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2023, nr 6, s. 189–199, <https://doi.org/10.15804/ppk.2023.06.14>

APA: Veretilnyk, O. (2023), *Rola Loji Dżirgi w kształtowaniu systemu politycznego Afganistanu*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” nr 6, s. 189–199, <https://doi.org/10.15804/ppk.2023.06.14>

Oleksandr Veretilnyk

ORCID ID: 0000-0001-5286-4466

Uniwersytet Szczeciński

E-mail: oleksandr.veretilnyk@usz.edu.pl

Rola Loji Dżirgi w kształtowaniu systemu politycznego Afganistanu

Słowa kluczowe: Afganistan, Loja Dżirga, Konstytucja, talibowie, system polityczny, bezpieczeństwo narodowe

Keywords: Afghanistan, Loya Jirga, Constitution, Taliban, political system, national security

Streszczenie

W niniejszym artykule autor przedstawia wyniki badań nad genezą Loji Dżirgi i jej wpływem na kształtowanie się systemu politycznego Afganistanu. Zdaniem autora poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, jaką rolę odegrała Loja Dżirga w tworzeniu niepodległego państwa afgańskiego oraz jakie znaczenie miała ona w kształtowaniu polityki wewnętrznej i zagranicznej władz afgańskich, jest istotne dla zrozumienia procesów politycznych, które miały miejsce w Afganistanie w XX w., zarówno w okresie monarchii, jak i komunizmu, a także procesów, które zachodzą w Afganistanie po wycofaniu wojsk USA i NATO z tego państwa w 2021 r. Główną metodą badawczą zastosowaną przez autora była metoda historyczna. Z jej pomocą autor przeanalizował także rolę tego ciała doradczego w kształtowaniu się Konstytucji Afganistanu, która w różnych okresach historycznych podlegała istotnym zmianom zależnie od sytuacji politycznej.

Abstract**The Role of the Loya Jirga in Shaping Afghanistan's Political System**

In this article, the author presents the results of research on the origins of the Loya Jirga and its impact on the formation of the political system of Afghanistan. According to the author, searching for an answer to the question of what role the Loya Jirga played in the creation of an independent Afghan state and what significance it had in shaping the internal and foreign policy of the Afghan authorities is important for understanding the political processes that took place in Afghanistan in the 20th century, both in the period of monarchy and communism, as well as the processes taking place in Afghanistan after the withdrawal of US and NATO troops from this country in 2021. The main research method used by the author was the historical method. With its help, the author also analyzed the role of this advisory body in the formation of the Constitution of Afghanistan, which was subject to significant changes in various historical periods depending on the political situation.

✱

I.

Afganistan jest jednym z najbiedniejszych i najsłabiej rozwiniętych państw świata. Jednak przez ostatnie 40 lat państwo to niezmiennie pozostaje w centrum interesów mocarstw regionalnych i światowych. Wyjaśnia to zarówno jego ważne położenie geograficzne (państwo to znajduje się jednocześnie na granicy trzech regionów świata – Azji Środkowej, Azji Południowej i Bliskiego Wschodu), jak i wewnętrzne procesy polityczne, w które systematycznie ingerują aktorzy zewnętrzni. Współczesny Afganistan bardzo różni się od sąsiednich państw nie tylko poziomem rozwoju gospodarczego i społecznego, ale także kulturowym i cywilizacyjnym. Społeczeństwo afgańskie jest bardziej religijne i konserwatywne nawet w porównaniu ze społeczeństwami sąsiednich republik islamskich – Iranu i Pakistanu.

Afganistan pozostaje też jedynym państwem w regionie, w którym stosunki plemienne w ich tradycyjnym znaczeniu są nadal zachowane, podczas gdy w państwach sąsiednich praktycznie przestały one odgrywać ważną rolę w życiu publicznym i politycznym. Na przykład we współczesnym Pakista-

nie plemiona (przede wszystkim Pasztunów) są w dużej mierze marginalizowane, a ich władza nie wykracza poza ich tradycyjne siedliska (czego dobrym przykładem jest tzw. strefa plemienna przy granicy z Afganistanem). Nie mają one wpływu na politykę centralnego rządu federalnego, zdominowanego przez przedstawicieli regionu Pendżab. W poradzieckich republikach Azji Środkowej plemiona również nie zdołały utrzymać swojej struktury i wpływów. Zostały one faktycznie zniszczone jeszcze w trakcie realizacji przez Rosję Radziecką (a później ZSRR) polityki „budownictwa narodów”, w ramach delimitacji narodowo-terytorialnej, w wyniku której tożsamość plemienną ludów zamieszkujących region środkowoazjatycki zastąpiono nową, „narodową” tożsamością. Natomiast w Afganistanie plemiona pozostają ważnym graczem w życiu społecznym, a obywaleci pamiętają, że niepodległe państwo afgańskie pojawiło się na politycznej mapie świata w 1747 r. właśnie za sprawą politycznej aktywności przywódców plemiennych¹. Znajduje to również odzwierciedlenie w życiu politycznym państwa, które w dużej mierze opiera się na plemiennych tradycjach Afgańczyków. Jednym z przykładów tego zjawiska jest Loja Dżirga, rada afgańskich starszych, która jest ważnym organem doradczym we współczesnym Afganistanie.

Celem naukowym niniejszej pracy jest analiza roli i wpływu Loji Dżirgi w kształtowaniu systemu politycznego Afganistanu, ze szczególnym uwzględnieniem kontekstu historycznego. Dlatego jako główną metodę badawczą autor zastosował metodę historyczną. Zdaniem autora zrozumienie, jak ta instytucja plemienna wpływała na procesy polityczne i społeczne w Afganistanie umożliwi także zrozumienie wyzwań politycznych, przed którymi stoi obecnie to państwo.

II.

W tłumaczeniu z języka paszto „Loja Dżirga” oznacza „Wielką Radę”² Loja Dżirga jest tradycyjnie zwoływana w czasach kryzysów politycznych lub spo-

¹ I. Habib, *Evolution of the Afghan tribal System*, „Proceedings of the Indian History Congress. Indian History Congress” 2001, vol. 62, s. 300–308.

² Ф. Бежан, А. Вальсамаки, *Лойя-джирга в вопросах и ответах*, <https://rus.azattyq.org/a/loya-jirga-explainer/25175012.html> (23.07.2023).

łecznych w celu rozstrzygnięcia kwestii mających istotne znaczenia dla narodu i państwa afgańskiego³.

Wśród naukowców badających Afganistan nie ma konsensusu w kwestii, kiedy Loja Dżirga pojawiła się w państwie afgańskim. Afgański badacz Habibullah Slimanzai twierdzi, iż historia Loji Dżirgi sięga starożytnych Aryjczyków. Według niego Aryjczycy byli ludem nomadów, którzy mieli małe zgromadzenie zwane Subaha, które było przyzwyczajone do rozwiązywania lokalnych problemów i konfliktów oraz duże zgromadzenie o nazwie Simitti, które służyło do rozwiązywania problemów i konfliktów dotyczących wszystkich. Instytucję Dżirgi uważa on za najstarszy i najważniejszy element kultury politycznej Pasztunów, którzy są „potomkami Aryjczyków”⁴. Zdaniem Anny Korolevskiej „pierwsza znana Loja Dżirga została zwołana na terytorium współczesnego Afganistanu już w 1411 r., aby rozwiązać kwestię migracji grupy plemion pasztuńskich z Kandaharu do Peszawaru”⁵.

Niektórzy badacze (np. Froude Bejan, Alisa Walsamaki, Nickolay Sazhenov, Scott Smith, Yuriy Laletin) są przekonani, że Loja Dżirga ma długą historię i jest obecna w życiu politycznym Afganistanu od 1747 r., czyli od początku afgańskiej państwowości. Z kolei tacy badacze jak Mohammed Jamil Hanifi oraz Benjamin Buchholz twierdzą, że zgromadzenie to ma nieco ponad 100 lat. Zdaniem Buchholza „Loja Dżirga, dziś przedstawiana jako wielowiekowa instytucja, została »wynaleziona« niecałe sto lat temu przez (afgańskiego) króla Amanullaha (1919–1929)”⁶. Badacz ten twierdzi, że po raz pierwszy Loja Dżirga jako zgromadzenie narodowe o charakterze politycznym została zwołana przez króla w 1923 r. Jego zdaniem idea zwoływania takiego zgromadzenia została zapożyczona od poprzedników króla, którzy zwoływali od czasu do czasu tzw. *darbary* (rady sędownicze). Buchholz jest przekonany, że Amanullah po prostu zmodyfikował *darbary*, aby pasowały do nowe-

³ *Ibidem*.

⁴ Z wypowiedzi Habibullaha Slimanzaiego zapisanej dla kursu internetowego pt. *The Customs and Traditions of Afghanistan: Pashtunwali and Its Foundations* dostępnego na platformie edukacyjnej www.edx.org (23.07.2023).

⁵ А. Королевская, *Спасёт ли Лойя-джирга Афганистан?*, <https://www.gumilev-center.ru/spasjot-li-lojyya-dzhirga-afganistan> (23.07.2023).

⁶ B. Buchholz, *The Nation's Voice? Afghanistan's loya jirgas in the historical context*, <https://www.afghanistan-analysts.org/en/reports/context-culture/the-nations-voice-afghanistans-loya-jirgas-in-the-historical-context> (23.07.2023).

go systemu politycznego ówczesnego Afganistanu i nazwał je pusztuńskim terminem „Loja Dżirga”⁷.

Podczas rządów Amanullaha Chana, Loja Dżirga, choć nie miała statusu konstytucyjnego organu, integrowała elementy politycznej kultury plemiennej z ceremonialnym dworem afgańskim oraz z ideami współczesnego zachodniego parlamentaryzmu. Amanullah podczas swojego panowania zwołał trzy zgromadzenia Loji Dżirgi – w latach 1923, 1924 i 1928. Król wykorzystywał je, by przekazać narodowi afgańskiemu swoje reformistyczne idee, swoją wizję nowego porządku społecznego i politycznego, a przede wszystkim, żeby pozyskać poparcie społeczne dla prowadzonych przez niego reform. Centralnym punktem jego wysiłków reformatorskich było przyjęcie pierwszej Konstytucji Afganistanu, na podstawie której zamierzał on zreformować administrację publiczną, zmienić prawo cywilne i karne oraz system sądowniczy⁸.

Amanullah jednak nie był w stanie z jej pomocą przeprowadzić wszystkich zaplanowanych przez niego reform, ponieważ w 1929 r. został obalony w wyniku powstania narodowego. Po ucieczce Amanullaha z państwa, za panowania króla Nadira Szacha (w latach 1929–1933) i jego syna Mohammada Zahira Szacha (w latach 1933–1973), Loja Dżirga zachowała swoje znaczenie. W tym okresie historycznym zwoływano ją cztery razy. Na przykład w 1930 r. Nadir Shah wykorzystał autorytet Loji Dżirgi do wycofania kilku reform Amanullaha, które uważał za szkodliwe dla Afganistanu. W 1941 r. rząd zwołał Loję Dżirgę, aby wypracować politykę wobec państw uczestniczących w II wojnie światowej. W dużej mierze ze względu na stanowiska delegatów Loji Dżirgi rząd afgański postanowił, że Afganistan pozostanie państwem neutralnym i nie będzie brał żadnego udziału w tej wojnie. W 1955 r. Loja Dżirga również została zwołana w celu dyskusji na temat polityki zagranicznej państwa, a mianowicie żeby wypracować politykę państwa wobec sporu granicznego z Pakistanem⁹.

Po raz ostatni przez monarchę afgańskiego Loja Dżirga została zwołana w 1964 r. Jej głównym celem było przyjęcie nowej Konstytucji Afganistanu. Zdaniem Buchholza Konstytucja ta „[przekształciła Afganistan w prawdzi-

⁷ *Ibidem.*

⁸ A. Chua, *The Promise and Failure of King Amanullah's Modernisation Program in Afghanistan*, „ANU Undergraduate Research Journal” 2014, vol. 5, s. 14–26.

⁹ A. Biswas, *Durand Line: History, Legality & Future*, Vivekananda International Foundation, Occasional Paper, New Delhi 2013, s. 1–56.

rolę monarchię konstytucyjną i wzmocniła w systemie politycznym państwa rolę wybieralnych przez naród organów władzy przedstawicielskiej”¹⁰.

W 1964 r. Loja Dżirga stała się organem konstytucyjnym Afganistanu, co Buchholz nazywa pierwszym punktem zwrotnym w instytucjonalnej ewolucji Loji Dżirgi. Do 1964 r. nie było w Afganistanie dokumentu prawnie regulującego działalność tej rady plemiennej, a także określającego jej rolę w systemie politycznym państwa. Buchholz twierdzi, że właśnie w tym okresie położono podwaliny pod to, co on nazywa „mitologizacją Loji Dżirgi” w społeczeństwie afgańskim. Według niego afgańscy „intelektualiści i politycy” próbowali oddzielić Loję Dżirgę od epoki mało popularnego Amanullaha Chana i znaleźć dla niej „nową narrację”, która pomogłaby tej instytucji i władzom, które się na niej opierały, znaleźć „ponadczasową legitymizację”¹¹. Za dobry przykład takiego rodzaju narracji Buchholz uważa „powszechną opinię”, że pierwszy afgański przywódca Ahmad Shah Durrani został wybrany na władcę Afganistanu w 1747 r. właśnie przez delegatów Loji Dżirgi. W jego ocenie takie stwierdzenie jest „mitem”, który nie ma uzasadnienia historycznego ani naukowego¹².

Y. Laletin nie zgadza się z tym stwierdzeniem. W swoich pracach na temat tradycji plemion pusztuńskich w Afganistanie przekonuje on, że spotkanie pierwszej Loji Dżirgi w 1747 r. jest faktem historycznym. Ponadto opisuje on szczegóły zwołania delegatów tej Wielkiej Rady: „historyczna Loja Dżirga miała miejsce w październiku 1747 r. w Nadirabadzie koło Kandaharu. Dżirga spotkała się osiem razy, ale nie mogła osiągnąć rezultatu z powodu sprzeczności między chanami plemion. Kiedy Dżirga spotkała się po raz dziewiąty, sufi Sabir Shah zaproponował wybór Ahmada Shaha Sadozaia na władcę państwa. Został on wybrany na Szacha Afganistanu większością głosów”¹³. Ponadto Laletin pisze o innych zwołaniach Loji Dżirgi na długo przed 1923 r., a mianowicie w latach 1841, 1879 i 1914. Wiadomo, że spotkania Loji Dżirgi w Afganistanie odbywały się także w latach 1865 i 1873. Podważa to stwierdzenie Buchholza, że Loja Dżirga powstała dopiero w XX w.¹⁴

¹⁰ B. Buchholz, *op.cit.*

¹¹ *Ibidem.*

¹² *Ibidem.*

¹³ Ю. Лалетин, *Политсистема Афганистана как идеальный тип: воздействие племен*, Москва 2008, s. 72–110.

¹⁴ B. Buchholz, *op.cit.*

III.

Po zamachu stanu zorganizowanym przez komunistów w 1978 r. afgańscy marksiści rozpoczęli walkę z tradycyjnymi wartościami Afgańczyków, elitami religijnymi i plemiennymi, zmierzając w kierunku zniszczenia starego systemu politycznego i jego instytucji, w tym Loji Dżirgi. Jednak po wybuchu wojny domowej w państwie i późniejszej radzieckiej inwazji na Afganistan w 1979 r. przywódcy afgańskich komunistów zrewidowali swój stosunek do plemiennych tradycji ludów Afganistanu. W Loji Dżirdze Babrak Karmal (a po nim Mohammad Nadżibullah) dostrzegł ważne narzędzie polityczne, dzięki któremu mógł on nadać sobie legitymację polityczną w oczach narodu afgańskiego. W latach 1985–1990 Karmal i Nadżibullah zwołali cztery zgromadzenia Loji Dżirgi. Ponadto odbyły się spotkania kilku „wysokich rad plemiennych”, które Buchholz określa jako „quasi-Loji Dżirgi”¹⁵.

Cechą zgromadzenia Loji Dżirgi w okresie rządów komunistycznych było to, że prawie wszyscy delegaci byli członkami partii rządzącej i zagorzałymi komunistami. Zwolennicy opozycji lub niezależni przywódcy plemienni nie mogli uczestniczyć w zgromadzeniu. Dlatego na ogół wszystkie spotkania były poświęcone wyłącznie zatwierdzeniu kursu rządu. Aby przeciwdziałać wykorzystywaniu Loji Dżirgi przez komunistów do ich celów politycznych, afgańska opozycja zainicjowała alternatywne zgromadzenia Loji Dżirgi na emigracji w latach 1980 i 1981. Jej spotkania odbywały się w Pakistanie, a delegaci pochodzili głównie spośród afgańskich uchodźców mieszkających w tym państwie¹⁶.

W latach 90. XX w. Loja Dżirga nie odgrywała istotnej roli w życiu politycznym Afganistanu. Można to wytłumaczyć faktem, że w tym okresie władzę sprawowali najpierw tadżyccy nacjonaliści (w latach 1992–1996), a później muzułmańscy ultrakonserwatyści z ruchu talibów (w latach 1996–2001). Ci pierwsi uważali instytucję Loji Dżirgi wyłącznie za pasztuńską i obcą Tadżykom, z kolei drudzy nie widzieli w niej szczególnej potrzeby, gdyż rady plemienne zostały zastąpione przez islamską szurę (najwyższa rada w teokratycznym państwie islamskim, składająca się z wybranych lub mianowanych przedstawicieli społeczności lub duchowieństwa, która służy do omawiania

¹⁵ Ю. Лалетин, *op.cit.*, s. 110.

¹⁶ *Ibidem*, s. 112.

i podejmowania ważnych decyzji politycznych i społecznych zgodnie z zasadami szariaty). Sytuacja zmieniła się po amerykańskiej inwazji na Afganistan i mianowaniu Hamida Karzaja na prezydenta Afganistanu w 2001 r. W celu legitymizacji nowego reżimu i pozbawiania go wizerunku okupacyjnego i marionetkowego zachodni uczestnicy międzynarodowej Konferencji w Bonn wystąpili z inicjatywą zwołania zgromadzenia Loji Dżirgi, żeby jej delegaci zatwierdzili Karzaja na stanowisku nowej głowy państwa. Na tym zgromadzeniu zaplanowane było nie tylko zatwierdzenie nowego prezydenta, ale także sformalizowanie odmowy Afgańczyków wobec prawa szariaty i wybór demokracji jako systemu politycznego i ścieżki rozwoju „nowego” Afganistanu¹⁷.

Jak pisze N. Sazhenov, „Pierwsza tzw. Nadzwyczajna Loja Dżirga istotnie się różniła od wszystkich innych – mechanizm jej zwoływania był ustanowiony w umowach bońskich z 2001 r. (czyli po raz pierwszy w historii Afganistanu inicjatorami zwołania Loji Dżirgi byli obcokrajowcy biorący udział w okupacji państwa). Zapoczątkowała ona budowę nowego systemu państwowego w Afganistanie”¹⁸. „Porozumienia bońskie” ustanowiły również mechanizm zwołania tzw. konstytucyjnej Loji Dżirgi, która miała zatwierdzić tekst nowej i świeckiej Konstytucji Afganistanu¹⁹.

Na przełomie lat 2003/2004 w Afganistanie odbyło się posiedzenie delegatów tzw. konstytucyjnej Loji Dżirgi, którzy przyjęli nową Konstytucję Afganistanu. W 2004 r. została ona zatwierdzona przez H. Karzaja, który przekonywał Afgańczyków, że głos Loji Dżirgi w sprawie Konstytucji był prawdziwym głosem narodu afgańskiego, a więc dokument ten nie może budzić żadnych wątpliwości prawnych i moralnych²⁰.

Zgodnie z Konstytucją Loja Dżirga została najwyższym przejawem woli narodu afgańskiego. Mogą w niej uczestniczyć członkowie Zgromadzenia Narodowego (parlamentu dwuizbowego), przewodniczący rad prowincji i powiatów, ministrowie rządu oraz członkowie Sądu Najwyższego. Loja Dżirga

¹⁷ *Ibidem*, s. 113.

¹⁸ Н. Саженов, „Лойя Джирга в системе политических институтов современного Афганистана”, „Восточная аналитика” 2020, nr 2, s. 117.

¹⁹ *Ibidem*, s. 118.

²⁰ *The Constitution of the Islamic Republic of Afghanistan*, <https://www.afghanembassy.com.pl/afg/images/pliki/TheConstitution.pdf> (23.07.2023).

może podejmować decyzje w kwestiach niepodległości, suwerenności narodowej, integralności terytorialnej oraz nadzorować przestrzeganie najwyższych interesów narodowych.

Jak wynika z analizy Konstytucji uchwalonej w 2004 r., dokument ten *de facto* oddał instytucję Loji Dżirgi pod całkowitą kontrolę rządzącego reżimu, gdyż jej delegatami (jak wynika z szóstego rozdziału Konstytucji) mogli zostać tylko urzędujący ministrowie, deputowani obu izb parlamentu oraz przedstawiciele władz lokalnych lojalni wobec rządu²¹. Krytykujący Karzaja (a po nim Ashrafa Ghani) przedstawiciele opozycji i liderzy plemion nie mieli szans zostać delegatami tego zgromadzenia i wypowiedzieć się na temat omawianych przez Loję Dżirgę kwestii. Dlatego talibowie nigdy nie uznali zgromadzeń Loji Dżirgi zainicjowanych przez Zachód, Karzaja i jego następcę za prawdziwe zgromadzenie ogólnoafgańskie.

W najnowszej historii Afganistanu (w latach 2001–2021) prozachodni rząd republikański zainicjował 6 zjazdów Loji Dżirgi: w latach 2002, 2003, 2010, 2011, 2013, 2019. Wszystkie zjazdy kończyły się poparciem dla inicjatyw prezydenckich. Jednak żadna z nich nie przyniosła Afganistanowi pokoju ani zjednoczenia społecznego, ponieważ główna siła polityczna, od której zależało bezpieczeństwo w Afganistanie, a mianowicie ruch talibów, odmówiła uznania wszelkich decyzji podjętych przez Loję Dżirgę²².

IV.

Analiza funkcjonowania Loji Dżirgi na przestrzeni ostatnich stu lat prowadzi do wniosku, że to ciało doradcze jest ważną częścią afgańskiej kultury politycznej. Z drugiej zaś strony w połowie XX i na początku XXI w. Loja Dżirga była wielokrotnie dyskredytowana w oczach wielu Afgańczyków. Jej wiarygodność została podważona zarówno w okresie rządów komunistów, jak i w okresie istnienia rządu prozachodniego.

²¹ *Ibidem.*

²² *Remarks by spokesman of Islamic Emirate concerning Loya Jirga of Kabul administration*, https://www.longwarjournal.org/wp-content/uploads/2019/04/Remarks-by-spokesman-of-Islamic-Emirate-concerning-Loya-Jirga-of-Kabul-administration-_Islamic-Emirate-of-Afghanistan.pdf (23.07.2023).

Zdaniem autora obecnie nie ma obiektywnych powodów, aby utrzymywać Loję Dżirgę jako ciało ustawodawcze (a nawet doradcze) w Afganistanie. Po pierwsze, twierdzenie, że Loja Dżirga jest „głosem narodu afgańskiego”, nie może być uznane za uzasadnione, ponieważ mniejszości narodowe i etniczne zamieszkujące Afganistan traktują ją jako radę plemion pasztuńskich, która reprezentuje wyłącznie opinie Pasztunów, więc nie odzwierciedla ona opinii całej ludności państwa. Po drugie, jako organ ustawodawczy, konstytucyjny czy po prostu doradczy, Loja Dżirga *de facto* dubluje parlament, pełniąc podobne funkcje. To tylko spowalnia i komplikuje proces decyzyjny, a także uniemożliwia ustalenie, kto jest odpowiedzialny za podjęcie określonych decyzji, co z kolei może prowokować konflikty wewnętrzne i kryzysy polityczne. W ocenie autora powojenne władze afgańskie powinny jak najbardziej unikać takich kryzysów, gdyż każdy kryzys polityczny w Afganistanie nieuchronnie prowadzi do pogorszenia stanu bezpieczeństwa w tym państwie i w regionie i jest obciążony ryzykiem eskalacji i wybuchu kolejnego konfliktu zbrojnego.

Literatura

- Бежан Ф., Вальсамаки А., *Лойя-джирга в вопросах и ответах*, <https://rus.azattyq.org/a/loya-jirga-explainer/25175012.html>.
- Biswas A., *Durand Line: History, Legality & Future*, Vivekananda International Foundation, Occasional Paper, New Delhi 2013.
- Buchholz B., *The Nation's Voice? Afghanistan's loya jirgas in the historical context*, <https://www.afghanistan-analysts.org/en/reports/context-culture/the-nations-voice-afghanistans-loya-jirgas-in-the-historical-context/>.
- Chua A., *The Promise and Failure of King Amanullah's Modernisation Program in Afghanistan*, „ANU Undergraduate Research Journal” 2014, vol. 5.
- Habib I., *Evolution of the Afghan tribal System*, „Proceedings of the Indian History Congress. Indian History Congress” 2001, vol. 62.
- Лалетин Ю., *Политсистема Афганистана как идеальный тип: воздействие племен*, Москва 2008.
- Нессар О., *О деятельности правительства национального единства*, <https://afghanistan.ru/doc/138302.html>.
- Remarks by spokesman of Islamic Emirate concerning Loya Jirga of Kabul administration*, <https://www.longwarjournal.org/wp-content/uploads/2019/04/Remarks-by-spokes->

man-of-Islamic-Emirate-concerning-Loya-Jirga-of-Kabul-administration-_ -Islamic-Emirate-of-Afghanistan.pdf.

Саженов Н., *Лойя Джирга в системе политических институтов современного Афганистана*, „Восточная аналитика” 2020, nr 2.

Королевская А., *Спасёт ли Лойя-джирга Афганистан?*, <https://www.gumilev-center.ru/spasjot-li-lojja-dzhirga-afganistan>.